

Uloga Partije nije da deluje kao programirani izvršilac “volje većine”... /Partija/ je morala da vidi dublje i dalje nego široke narodne mase i “većina”.

Edvard Kardelj, 1967.

U tom smislu se ne može govoriti ni o manjinskim ni o većinskim narodima na Kosovu. Srbi i Crnogorci nisu manjina u odnosu na Albance na Kosovu, kao što ni Albanci nisu manjina u Jugoslaviji.

Slobodan Milošević, 1987.

Kad razmišljamo o ideji da se u multietničkoj federaciji uvede većinski sistem glasanja, pitamo: je li to išta drugo do poricanje ravnopravnosti naroda, poricanje suvereniteta i prava na samoodređenje kao neotuđivog ljudskog prava.

Milan Kučan, 1989.

STRAH OD POSTAJANJA MANJINOM I SUKOB U PRETHODNOJ JUGOSLAVIJI

DEJAN JOVIĆ

S engleskog prevela Slavica Miletic¹

Sukob u prethodnoj Jugoslaviji velikim delom je rezultat strahova njenih glavnih etničkih grupa (kao “naroda” tako i “narodnosti”) od toga da će u novim nezavisnim državama postati manjine. Često se tvrdi da su ti strahovi proistekli iz “stare etničke mržnje” i oživljavanja uspomena na užase Drugog svetskog rata među jugoslovenskim etničkim grupama. U ovom tekstu izložiću drukčiji stav. Smatram da strahove od gubitka etničkog statusa “naroda” ili “narodnosti” i prelaska u status “manjine” treba razumeti u kontekstu propasti ideološke na-

¹ Ovaj tekst je prilagođena i autorizovana verzija teksta “Fear of Becoming Minority as a motivator of conflict in the Former Yugoslavia”, objavljenog u časopisu *Balkanologie*, Vol 5, broj 1&2 (decembar 2001), str. 21-36. Citati su prevedeni sa engleskog i uglavnom nisu upoređivani sa originalnim (srpskohrvatskim ili slovenačkim) izvornikom. Moguća su mala odstupanja stilske tipa, ali ne i sadržaja poruke.

racije o samoupravljanju, koja nije bila zasnovana na vladavini većine, već na pojmu konsenzusa i “samoupravnog dogovaranja”. Propast te naracije u kojoj “nema manjine – nema većine” i njeno zamenjivanje naracijom predstavničke demokratije (koja obuhvata “stvaranje” većine i manjine) iz temelja su uzdrmali međuetničke odnose u Jugoslaviji. U demokratskoj Jugoslaviji svaka etnička grupa (uključujući i Srbe) postala bi ono što je zaista bila – manjina. Strah od toga da se postane manjina (strah koji su stvorili nacionalistički pripadnici kontraelite) bio je glavni razlog za to što je veliki segment populacije podržao razlaz. Odbacivanje demokratske Jugoslavije nije bilo “neizbežna” posledica nekakve “stare etničke mržnje”, već plod kombinovanih nastojanja konzervativnih članova političkih elita (koje su se u celom posleratnom periodu protivile “unitarizmu” i “etatističkim tendencijama”) i nacionalističke kontraelite (pretežno u intelektualnim krugovima). Te dve grupe uspešno su ubedile dominantne etničke grupe u republikama da je u njihovom interesu da budu većina u manjoj državi, umesto manjina u većoj (i složenijoj, jugoslovenskoj) državi. U isto vreme, oni segmenti nekadašnjih “konstitutivnih naroda” i “narodnosti” koji su u novim okolnostima postali manjine (naročito Srbi, ali i Hrvati u Bosni i Hercegovini, kao i Albanci u Srbiji) – nisu hteli da prihvate novi koncept iz istog razloga: iz straha da bi postali manjine na teritorijama na kojima su nekad bili priznati kao konstitutivni narodi. Strah od toga da bi ih status manjine egzistencijalno ugrozio odveo je sve te grupe (Slovence, Hrvate, bosanske i hrvatske Srbe, srpske Albance, bosanske Hrvate) u separatizam i, u većini slučajeva, u autoritarne i militarističke stilove vladavine u njihovim novim političkim entitetima. Strah od toga da se postane manjina bio je i ostao glavni pokretač sukoba u prethodnoj Jugoslaviji. Prema tome, taj sukob će se verovatno nastaviti sve dok glavne jugoslovenske etničke grupe strahuju za svoj opstanak.

114

NARACIJA JUGOSLOVENSKOG SOCIJALIZMA: “NEMA VEĆINE – NEMA MANJINE”

U socijalističkoj jugoslovenskoj federaciji (1945-1992) sve etničke grupe bile su u manjini: a ipak, konstitutivna naracija na kojoj je bio zasnovan ceo društveni projekat nije priznavala pojam manjine. Nijedna etnička grupa u prethodnoj Jugoslaviji nije bila veća od Srba, ali su oni činili samo 36,3% jugoslovenskog stanovništva u 1981. godini. Ta najveća etnička grupa je, dakle, ipak bila manjina u Jugoslaviji s obzirom na ukupno stanovništvo, baš kao i svaka druga etnička grupa. Štaviše, baš kao i kad je reč o drugim glavnim etničkim grupama u Jugoslaviji (osim bosanskih Muslimana, Albanaca i Makedonaca), njen udeo u ukupnom stanovni-

štvu je opadao.² Dok su 1961. godine Srbi činili 42,1% stanovništva, 1981. bilo ih je 36,3%. I udeo Hrvata je u tom periodu pao sa 23,2% na 19,7%. Sa sve većim brojem onih koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni u etničkom smislu (od 1,7% na 5,4% između 1971. i 1981. godine, s procenom da će taj broj do 2001. dostići 25%), Jugoslavija je bila na putu da postane složenija i heterogenija nego ikad ranije.

U isti mah, samoupravna retorika jugoslovenskih komunista nije sadržala pojmove kakvi su “manjine” i “većine”. U etničkom značenju, termin “nacionalna manjina” smatran je zastarelom kategorijom koja pripada starom, predsocijalističkom vokabularu. Umesto “manjina” i “većina”, zvanična klasifikacija pravila je razliku između “(konstitutivnih) naroda” i “narodnosti”, ostavljajući izvestan prostor za “etničke zajednice” u donekle sivom području političkog rečnika. Šest slovenskih konstitutivnih naroda nije smatrano “manjinama” ni na jednom delu jugoslovenske teritorije, čak ni u onim oblastima gde su bili u manjini (na primer, Srbi na Kosovu, Hrvati u Vojvodini ili Bosni, itd.). Prema tome, za razliku od Italijana, Albanaca i Mađara, oni nisu imali nikakvu institucionalnu zaštitu koja bi inače pratila njihov “manjinski” status (autonomne oblasti, izdavačke kuće, novine, zasebne škole, itd.). Ni narodnosti nisu bile tretirane kao “manjine”. Tamo gde su činile većinu lokalnog stanovništva (kao Albanci na Kosovu), njihov položaj bio je institucionalizovan. Tamo gde su bili u manjini (kao Albanci u Makedoniji, Italijani u Hrvatskoj i Sloveniji, Mađari u Vojvodini) – njihov status se nije mnogo razlikovao od statusa “konstitutivnih naroda” u oblastima gde su oni bili u manjini.

Ne samo u političkoj istoriji Jugoslavije, već i u njenoj konstitutivnoj ideologiji možemo naći objašnjenje za isključivanje pojmova “većina” i “manjina” iz političkog rečnika. Prema samoupravnom konceptu na kojem se temeljio jugoslovenski politički sistem, podela društva na “većinu” i manjinu”, ne samo u etničkom, već i u političkom i ekonomskom smislu, trebalo je da bude prevaziđena napredovanjem procesa prelaska u komunizam. Decentralizacijom i “podruštvljavanjem” države, samoupravna doktrina izgradila je “novi oblik političke i samouprav-

2 Pojam “glavne” etničke grupe odnosi se na Srbe, Hrvate i Slovence. Iako je jugoslovenski ustav tretirao sve narode kao ravnopravne, i političke elite i kontraelite priznavale su da te tri grupe imaju najveći uticaj u jugoslovenskoj politici. To je potvrdio i Stipe Šušteršič, bivši predsednik Predsedništva CK SKJ u intervjuu koji sam s njim vodio januara 1998. godine. Zanimljivu klasifikaciju naroda u Jugoslaviji sa stanovišta vodećeg slovenačkog “disidenta” videti u Ivan Urbančič, “Jugoslovenska ‘nacionalistička kriza’ i Slovenci u perspektivi kraja nacija”, *Nova revija*, 57, 1987.

ne zajednice radnih ljudi i građana” u kojem “samoupravno sporazumevanje i dogovaranje” treba da zamene trajnu podelu na “većine” i “manjine”.³ Samoupravni proces trebalo je da obuhvati svakog ili gotovo svakog; u teoriji, sve “samoupravljače” koji su bili “subjektivna snaga socijalizma”, uz znatno izuzimanje antisocijalističkih snaga. “Subjektivne snage socijalizma” bile su opunomoćene da organizuju javne poslove, postepeno zamenjujući državu mrežom organizacija kakve su “radnički saveti” u sferi proizvodnje i “Socijalistički savez radnog naroda” u sferi politike. Jugoslovenski komunisti težili su zamenjivanju države “udruživanjem slobodnih proizvođača”. Radnička klasa – nekad glavni subjekt revolucije – odumirala je dok je proces socijalizma napredovao ka svom ostvarenju. Izrazi poput “radni ljudi i građani” uvedeni su kao zamena za reč “klasa”. Dok bi “klasa” mogla da bude manjina, fraza “radni ljudi i građani” bila je kategorija koja nije u sebi sadržala pojam manjine i većine. Ona je obuhvatala celokupno stanovništvo, sve osim “antisocijalističkih neprijatelja”.

Mada je samoupravni socijalizam priznavao značaj masovnog učešća, i zapravo težio tome da bude prvi oblik društva koje će uključiti većinu stanovništva u proces političkog odlučivanja, on nije bio zasnovan na načelu *vladavine većine*. Kao što se kaže u Programu Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) iz 1958. godine, ako je nešto “u interesu” većine to ne znači nužno da će ga podržati ta ista većina. Većina može biti nesvesna svojih najdubljih interesa – može biti “slepa” za njih. Zbog toga je – naročito u “prvoj fazi socijalizma”, u neposrednom postrevolucionarnom periodu – potrebna avangarda koja će pokazivati pravi put i vaspitavati mase. Komunisti “treba da vaspitavaju radne ljude kako bi mogli sve više, sve neposrednije i sve samostalnije upravljati društvom, misliti i u praksi dejstvovati socijalistički, sve dok svaki pojedini građanin ne nauči da upravlja poslovima društvene zajednice”.⁴ Komunističku vlast legitimizuje intelektualna superiornost (“dalekovidost”), a ne volja većine. Ili, kako je 1967. godine zaključio vodeći ideolog jugoslovenskog socijalizma Edvard Kardelj:

116

3 Izgradnja nove stvarnosti (tako je socijalizam odredio svoj cilj) iziskivala je da stari termini, povezani s postojanjem države, budu zamenjeni novim koji pripadaju glosaru samoupravljanja. Neke od tih reči gotovo su neprevodive na bilo koji zapadnoevropski jezik zato što su izmišljene da opišu institucije koje se javljaju samo u novom obliku društvenog uređenja. Neke druge, pak, imaju drukčiju konotaciju nego na Zapadu. Na primer, reči *država* i *etatizam* imale su negativnu konotaciju – kao suprotnost *samoupravljanju*.

4 Program Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 128.

Da demokratija nije isto što i neplanska vladavina i da uloga Partije nije da deluje kao programirani izvršilac ‘volje većine’, to su osnove koje Partija nikad nije zaboravila, uprkos svojoj doslednoj privrženosti demokratskim ciljevima i masama. Ako je htela da ostane vodeća snaga društva, Partija je morala da vidi dublje i dalje nego široke narodne mase i “većina”. Partija je morala da uoči glavni istorijski smisao svoje vodeće ideološke i političke uloge u razvijanju dugoročnih ciljeva progresivne društvene akcije i u istrajavanju na prenošenju svog progresivnog učenja širokim narodnim masama.⁵

Ne samo što je bilo moguće da “avangardu” ne čini većina populacije već je tako bilo *po definiciji*. Komunistička partija bila je, na primer, manjina u svim zemljama socijalističke hemisfere, iako joj je svuda bio cilj da postepeno obuhvati većinu i – u idealnom slučaju – celinu stanovništva.⁶ Socijalizam je bio proces ideološkog širenja vizije koju su formulisali “klasici marksizma” i koju su celom društvu tumačile komunističke partije. Iako je prinuda ostala važan činilac u sprečavanju “kontrarevolucije”, prava promena mogla se dogoditi tek onda kada intelektualna misija Partije, “jednom zasvagda” prevagne nad drugim tumačenjima stvarnosti i drugim “pravcima razvoja”.⁷

117

Cilj tog procesa bio je komunizam, društveno uređenje bez klase i države zasnovano ne na vladavini većine već na slozi, pravdi i jednakosti među ljudima. Kada jednom bude ostvaren, komunizam neće tolerisati manjine kao političku činjenicu pošto bi njihovo postojanje održalo državu u životu. Kao oruđe “vladaju-

5 Edvard Kardelj, “Trideset godina od osnivačkog kongresa Komunističke partije Slovenije” [1967], u *Nacije i socijalizam*, STP, Beograd, 1980, str. 47.

6 Godine 1981, članovi SKJ činili su 13,4% odraslog jugoslovenskog stanovništva, ali 1983. godine članstvo SKJ počelo je da se smanjuje.

7 Glavni politički sukobi u okviru jugoslovenske političke elite bili su, zapravo, strukturirani oko pitanja kolika represija je poželjna i nužna protiv antisocijalističkih snaga. Danas je veoma popularno tvrditi da su glavni sukobi uvek bili etnički: ali, ni uklanjanje Rankovića (1966), niti akcija protiv Hrvatskog proleća (1971) ili srpskih liberala (1972) nisu bili prvenstveno motivisani etničkim razlozima. Sve su to bili pre svega unutaretnički sukobi između članova političkih elita koji su imali različita gledišta o značaju i nužnosti represije i “idejno-političkog rada”. Videti Miko Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1991; Latinka Perović, *Žatvaranje kruga: ishod političkog rascjepa u SKJ 1971-1972*, Svetlost, Sarajevo, 1991. i Dragoslav Draža Marković, *Život i politika*, Sv. 1-2, Rad, Beograd, 1987-1988. To isto važi i za sukobe u posttitovskom periodu: Šušar-Špiljak u Hrvatskoj ili Stambolić-Milošević u Srbiji.

će klase”, socijalistička država je zapravo koncipirana kao oruđe “većine” nad “manjinom”, ali sa tendencijom samoukidanja.

Antidržavna naracija i akcija koja ju je pratila bili su ključni elementi jugoslovenskog identiteta pod komunistima. Ceo projekat jugoslovenskog socijalizma bio je zasnovan na kritici sovjetskog “etatizma” i sovjetske “hegemonističke uloge” u svetu socijalističkih država. Opisujući sovjetski socijalizam kao “revizionizam”, jugoslovenski komunisti povezali su elemente nacionalne tradicije sa doslednim sprovođenjem marksističkog pojma “odumiranja države”. Drugi antipod jugoslovenskoj antietatističkoj naraciji bila je međuratna (buržoaska, centralizovana, “unitaristička”) Jugoslavija. Socijalistička Jugoslavija trebalo je da bude radikalno (tj. revolucionarno) različita od nje. Ona je zamišljena kao različita i od zapadnog i od sovjetskog modela, koji su opisivani kao “etatistički”. Umesto toga, jugoslovenski komunisti težili su da izgrade novi oblik društvenog uređenja koji bi porekao postojanje kako “većine” tako i “manjina” i umanjio ulogu države. Cela istorija jugoslovenskog socijalističkog federalizma bila je zasnovana na toj viziji. Decentralizacija države nije bila posledica etničkih pritisaka unutar zemlje, niti spoljnih pritisaka od međunarodne zajednice (mada su oba ta elementa igrala izvesnu ulogu), već je to bio proces vođen vizijom, proces koji je pre svega pokrenula upravo politička elita.⁸

118

U jugoslovenskom slučaju čak je i reč “Partija” 1952. godine bila zamenjena rečju “Savez” – što nije bilo samo jasno razgraničavanje od sovjetskog i zapadnoevropskih slučajeva već i jasan znak da jugoslovenski komunisti ne žele da predstavljaju jedan deo društva, već društvo u celini. Kardeljevo kasnije suprotstavljanje bilo kakvom “partijskom sistemu”, kako “jedno” – tako i “višepartijskom” išlo je čak do tvrđenja da je u Istočnoj Evropi jedna partija preuzela ulogu koju su na zapadu igrale mnoge partije, ali ništa više od toga. Prava demokratija je, međutim, samo neposredna, samoupravna demokratija kojoj ni “jedno” – ni “višepartijski” sistemi

8 Valja primetiti da je Jugoslavija počela poslednju fazu decentralizacije sredinom šezdesetih, kada su se i Zapad i Istok suočili sa “državnom” krizom, to jest u vreme masovnih levičarskih protesta na Zapadu i krize u Čehoslovačkoj na Istoku. Jugoslovenski komunisti izvesno nisu bili prinuđeni da započnu takve promene – naprotiv, jedini relevantan protest protiv režima (studentski protest u Beogradu 1968) zahtevao je od njih da uvedu više “jednakosti” i da povećaju državno uplitanje, a ne da decentralizuju politički sistem. Sa izvesnom dozom cinizma možemo zaključiti da je u Jugoslaviji rukovodstvo želelo da država odumre, dok je većina populacije (narочito radnici) želela manje samoupravljanja, a više državne intervencije.

ne mogu ništa da doprinesu.⁹ Ono što se može zaključiti iz Kardeljeve kritike oba tada postojeća politička sistema jeste da ni uloga manjine ni uloga većine *per se* nisu jemci socijalističkog preobražaja. U izvesnim okolnostima, i jedan i drugi sistem mogli su biti (a Kardelj je verovao da su zaista i bili) potencijalno štetni za socijalistički projekat. Jedini stvarni jemac je SKJ sa svojom jasnom i doslednom vizijom.¹⁰

Glavno oruđe proširivanja onoga što je nekad bila partija na celo društvo bilo je vaspitanje.¹¹ Socijalizam je bio “velika učionica” u kojoj je partija “poučavala” većinu (radnike) o njihovim sopstvenim interesima i vodila računa o tome da se ti interesi ostvare uprkos volji raznih većina i manjina.¹²

Partija je imala monopol na viziju budućnosti. Kao što je rekao Tito u završnom govoru na XI kongresu SKJ 1978. godine:

Prateći kritičku marksističku analizu društvenih strujanja, Savez komunista došao je do naučnih podataka o suštini društvenog procesa. Na osnovu toga je utvrdio pravce daljeg razvoja revolucije obezbeđujući njen kontinuitet. U isto vreme, on je naoružao radničku klasu tim podacima, čineći je svesnim subjektom socijalističkog razvoja.¹³

9 O Kardeljevim gledištima o tom pitanju videti u njegovoj poslednjoj knjizi, Edvard Kardelj, “Putevi demokratije u socijalističkom društvu” [1977], *Samoupravljanje i politički sistem*, STP, Beograd, 1980.

10 Kardelj je verovao da je ta vizija ključna za jedinstvo nacije. Kao što je rekao 1977: “Jedinstvo nacije nije moguće ako se ne zasnjuje na jasnoj platformi, na jasnom sagledavanju budućeg razvoja društva” (*ibid.*, str 263). Zato je jedinstvo Jugoslavije počivalo, u krajnjoj liniji, upravo na Partiji.

11 Zbog toga je ključno ideološko pitanje bilo “reforma obrazovnog sistema” u kojoj je trebalo da se uskladi sistem obrazovanja sa marksističkom idejom “udruživanja slobodnih proizvođača”. Reforma se suprotstavila “elitizmu” i uvela “marksizam”, “teoriju i praksu samoupravnog socijalizma” i “osnove proizvodnje i tehničkog obrazovanja” u sve srednjoškolske programe kao obavezne predmete.

12 Totalitarni potencijal komunizma kao i njegova krajnja osetljivost na sve intelektualne aktivnosti (čak i najbezazlenije, poput pesama itd.) bio je ukorenjen u toj viziji. O značaju reči u socijalizmu videti, Vaclav Havel, “A Word about Words” [1989] u *Open Letters*, Faber and Faber, London, 1991. i Vaclav Havel, “Power of the Powerless” [1978], *Open Letters*.

13 Josip Broz Tito, “SKJ u borbi za budući razvoj socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije” (Govor na II. kongresu SKJ), II. Kongres Saveza komunista Jugoslavije, STP, Beograd, 1978, str. 65.

U tom procesu, naravno, teško je moglo biti mesta za pojmove “manjina” i “većina”. Komunistička partija nije sebe mogla nazvati “manjinom” iako je – po merilima prostog brojanja – bila upravo to. Ali, projekat koji je vodila nije težio vladavini većine kakva postoji u predstavničkim demokratijama. Većina nije automatski smatrana legitimnim nosiocem vlasti, kao u predstavničkim demokratijama. U nekim situacijama, to jest ako postignućima socijalističkih revolucija zapreti opasnost, makar i od većine stanovništva, opravdana je intervencija protiv te većine (na primer, u Čehoslovačkoj 1968. godine).

Zaključimo ovaj pregled naracije jugoslovenskog socijalizma: pojmovi kao što su “manjina” i “većina” bili su za jugoslovenske komuniste tesno povezani sa predstavničkim demokratijama, to jest sa “buržoaskim političkim sistemima” i stoga ih je trebalo izbegavati u samom ustavu. Ta ideološka pozicija bila je jezgro institucionalne strukture jugoslovenske federacije u kojoj su sve republike (a u nekim slučajevima i pokrajine) bile ravnopravne na federalnom nivou, bez obzira na veličinu njihovog stanovništva ili teritorije. Pored toga, u višetničkim republikama, poput Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije i Srbije, drugim “konstitutivnim narodima” ili “narodnostima” nije dat nikakav poseban status niti institucionalna autonomija. Takav status nije dat ni Kosovu. Iako su Albanci činili većinu na Kosovu, a Srbi u Srbiji, režimska naracija nije priznavala da je svaka od tih grupa bila većina (i da bi, dakle, trebalo da vlada kao što većina vlada u predstavničkim demokratijama, to jest da obrazuje vladu bez obzira na opoziciju) ili, pak, manjina (koja treba da bude zaštićena na teritorijama gde je manjina). Umesto toga, retorika “nema manjine – nema većine” nastavila se čak i u prvim godinama po dolasku Slobodana Miloševića na vodeće položaje u Srbiji. U svom govoru u Kosovu Polju aprila 1987. godine Milošević je rekao:

120

U tom smislu se ne može govoriti ni o manjinskim ni o većinskim narodima na Kosovu. Srbi, Crnogorci, nisu manjina u odnosu na Albance na Kosovu, kao što ni Albanci nisu manjina u Jugoslaviji, već narodnost koja živi zajedno i ravnopravno s drugim narodima i narodnostima u tri naše socijalističke republike.¹⁴

U slučaju razilaženja ili sukoba između jugoslovenskih naroda i republika odluka nije prepuštena Partiji niti većini. U slučaju vanrednog stanja odluke su donosili

14 Slobodan Milošević, “Noć i zora u Kosovu Polju” [Govor u Kosovu Polju, 24-25. april 1987], u *Godine raspleta*, BIGZ, Beograd, 1989, str. 143.

predsednici partija na svim nivoima (uključujući i federaciju). Taj stav su ozakonile zakonske odredbe koje su ih postavile *ex officio* na čelo komiteta Opštenarodne odbrane i Društvene samozaštite (*ONO* i *DSZ*).¹⁵ I po ustavnim odredbama predsednici partija su *ex-ufficio* postajali članovi predsedništava u svojim “društvenopolitičkim zajednicama”: uključujući i predsednika Centralnog komiteta SKJ, koji je bio deveti član saveznog državnog predsedništva bez prava da postane njegov predsednik ili potpredsednik. Položaj devetog člana mogao je biti od ključnog značaja u slučajevima pat-pozicije u procesu odlučivanja: predstavnik partije stavlja se na jednu ili drugu stranu.

Smatralo se da ta formula, zasnovana na kardeljevskom političkom diskursu, ima ključni značaj u čuvanju ravnoteže između naroda i narodnosti u prethodnoj Jugoslaviji.

PROMENA DISKURSA: POJAVA VEĆINA I MANJINA

Situacija se, međutim, promenila posle raspada socijalističkog diskursa. U jugoslovenskom slučaju, raspadanje se događalo postepeno i uglavnom naočigled jugoslovenske javnosti. Između 1985. i 1987. godine mediji su se otvorili za kritiku režima ali su – što je još značajnije – počeli i direktno da prenose političke događaje. 121 121 Aprila 1987. godine, Miloševićev govor srpskim i crnogorskim demonstrantima u Kosovu Polju pokazao je u punoj svetlosti krizu partije. U septembru iste godine televizijskim kamerama dozvoljeno je da prenose sednicu srpskog centralnog komiteta na kojoj je Miloševićeva struja nadvladala struju Ivana Stambolića. Od 1988. godine direktan televizijski prenos zasedanja na federalnom nivou postao je uobičajen. Zahvaljujući tom prenosu, Partija je postala transparentna – “ljudski-ja”, ali se istovremeno moglo jasno videti da je slabija nego ikad.

Izuzetno mesto koje je SKJ imao u političkom sistemu (a koje smo prethodno objasnili) kanalisalo je sve političke sukobe ka samoj partiji. Ubrzo je postalo jasno da je Partija zapravo neizabrani parlament koji je odveć pluralističan da bi mogao formulisati bilo kakvu viziju buduće Jugoslavije.

Ključni korak ka tom institucionalnom dokidanju kardeljevske koncepcije učinjen je, međutim, 1988. godine, kad je partija inicirala (a jugoslovenska skupština prihvatila) ustavne amandmane kojima je ukinuto njeno neposredno predstavljanje u Saveznom predsedništvu. Centralni komitet je zabranio svojim članovima da zauzimaju državne položaje i zatražio od članova svih partijskih komi-

15 Miroslav Hadžić, “The Army’s Use of Trauma” [1996], u Nebojša Popov, ur., *The Road to War in Serbia*, CEU Press, Budapest, 2000.

teta da usvoje to pravilo. Ta odluka pokazala je nameru Partije da se još više odvoji od državne strukture i da tako ispuni svoje obećanje da će biti “vodeća”, a ne “komandujuća” snaga u društvu. Međutim, ta promena je, u isti mah, omogućila da se u saveznom predsedništvu – sa osam umesto devet članova – ostvari pat-pozicija. To se uskoro i dogodilo. S druge strane, bez neposrednog predstavljanja u državnim strukturama, Partija (na čijem je čelu bio hrvatski kardeljevac Stipe Šušteršič) postaje jedva nešto više od “sobe za ćaskanje” (chat room) sa ograničenom moći uticaja na republike, a sad čak i na savezne institucije.

Povlačenje partijskog predstavnika iz saveznog predsedništva bilo je simboličan znak suštinske promene. Umesto da se oslanja na presudnu ulogu Partije, država je sad morala da se osloni na većinu glasova. Za prvim korakom uskoro su usledili novi. Maja 1989. godine Slovenci su prvi put glasali za svog predstavnika u saveznom predsedništvu i izabrali Janeza Drnovška, prvog člana Predsedništva koji nije bio član SKJ. Nekoliko meseci kasnije republičke organizacije SKJ promenile su ime i – što je još važnije – dopustile da bude uveden novi koncept (reprezentativna demokratija).

Ta je promena bila od goleme važnosti iz više razloga, ali nijedan se kasnije nije pokazao važnijim od napuštanja diskursa “nema većine i nema manjine”. Novi diskurs sadržao je pojmove “većina” i “manjina”. Predstavnička demokratija je vladavina većine, koja se iskazuje na slobodnim i poštenim izborima. Manjine su priznate i zaštićene: ali teško da u praksi mogu računati na ravnopravnost sa većinom. Bez obzira na različite instrumente zaštite manjine, odluke na kraju donosi većina. I doktrinu “samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja” i praksu samoupravljanja trebalo je sada zameniti većinskim glasačkim sistemom u kojem je svaki građanin (a ne republike ili etničke grupe) ravnopravan sa svakim drugim.¹⁶ Ume-

122

16 Često se izražava mišljenje da je samoupravljanje bilo tek “prazna reč” koja je imala malo veze sa onim što se događalo u stvarnosti. Ne slažem se sa tim tumačenjem. Za samo četiri godine nakon donošenja Zakona o udruženom radu (1976-1980), u Jugoslaviji je stvoreno oko 94.000 osnovnih organizacija udruženog rada. Između 1,25 i 1,50 miliona smernica, propisa, ugovora i drugih pravnih akata bilo je doneseno u prvim godinama nakon ustava (Dušan Bilandžić, *Jugoslavija posle Tita, 1980-1985*, Globus, Zagreb, 1986, str. 39). U mnogim slučajevima, poput onih koje je opisao I. Stambolić (Ivan Stambolić, *Put u bespuće*, B92, Beograd, 1995, str. 44), mala manjina radnika mogla je da stavi veto na odluke većine. Stambolić se seća slučaja kada je “sedam hiljada radnika glasalo za jednu odluku, ali je OOUR Ugostiteljske usluge glasala 31 protiv i 29 za: zbog ta dva glasa,

sto ideoloških konstrukcija antietatističkih “društveno-političkih zajednica” (kao “novog oblika društvenog uređenja” koji treba da zameni državu), trebalo je stvoriti pravu (jugoslovensku) državu. Gotovo neizbežno, predstavnička demokratija će stvoriti jugoslovenski *demos* umesto šest “konstitutivnih naroda” i “narodnosti”. Jednako je verovatno i to da će postojanje jugoslovenske “civilne nacije” postati srž novog identiteta demokratske Jugoslavije, što će potkopati već slabe jezičke, verske, kulturne i političke granice između postojećih “konstitutivnih naroda”. Na kraju će se pojaviti *jugoslovenski narod* kao proizvod predstavničke demokratije. U normalnim uslovima, političke partije i glasovi, kao i postizborne koalicije presecaće etničke linije.¹⁷ Stvaranje jugoslovenskog demokratskog parlamenta, u kojem bi građani bili ravnopravni, ukinulo bi ravnopravnost između velikih i malih naroda, ali i između “naroda” i “narodnosti”. Albanci bi, na primer, u tom parlamentu imali više predstavnika nego Slovenci, dok Crnogorci ne bi mogli računati na osminu glasova kao u socijalističkoj Jugoslaviji. Šta bi onda ostalo od Jugoslavije, bilo kao zemlje južnih

7000 radnika nije moglo da ostvari svoju samoupravnu volju”. Iako očigledno nije mogao da ukine monopol SKJ u političkoj sferi, samoupravni sistem pustio je duboke korene u sferi proizvodnje. Samoupravljanje nije bilo samo prazna režimska parola. Bilo je iluzorno očekivati da će ono preko noći biti izbrisano iz svesti ljudi... neki od njegovih ključnih elemenata su, zapravo, ponovo iskršli u radničkim protestima protiv privatizacije i korumpiranosti novih vlasti 90-ih godina.

- 17 Poslednji jugoslovenski premijer Ante Marković započeo je proces stvaranja jedne jugoslovenske partije za koji je u početku dobio ohrabrujuće znake podrške. U poslednjoj predratnoj fazi glavni sukob je bio onaj između Markovićevog tipa jugoslovenstva i republičkih nacionalizama. Međutim, institucionalna struktura Jugoslavije pomogla je Markovićevim protivnicima zato što je njen glavni cilj bio da onemogući bilo kakav jugoslovenski “unitarizam” i “hegemonizam”. Marković se, dakle, suočio sa izborom: ili da deluje protivustavno u svom nastojanju da očuva Jugoslaviju, ili da deluje ustavno ali sa mršavim izgledima da je očuva. Demokratska i jedinstvena Jugoslavija postajala je jednako neverovatna kao i jedinstvena Jugoslavija s komunistima na čelu. Međutim, malobrojni su to shvatili na vreme. Na primer, kako piše poslednji ambasador SAD u Jugoslaviji (1988-1992) Voren Cimerman, vlada SAD verovala je da su “jedinstvo i demokratija sijamski blizanci jugoslovenske sudbine... gubitak jednog značio je smrt i za drugo” (Warren Zimmerman, *Origins of a Catastrophe*, Random House, New York, 1996, str. 6). Marković je u osnovi verovao u to isto. Međutim, i Markovićev mandat i američka politika na Balkanu završili su se neuspehom, delimično i zato što oni to nisu razumeli.

Slovena (kako je prvobitno zamišljena) ili kao kardeljevskog projekta socijalističke alternative etatizmu?

U poslednjoj fazi pre raspada jugoslovenske države, glavna linija političke podele prolazila je između pobornika promene (*ustavoreformatora*) i onih koji su se opirali promeni (*ustavobranitelja*). Kad je sukob izbio, on ni u kom slučaju nije bio prvenstveno etnički. Bio je to politički i ideološki jaz između vođa: onih koji su želeli da obnove državu (*etatisti*, poput Miloševića) i onih kojima su više odgovarali *status quo* i očuvanje kardeljevskog ustavnog diskursa (*antietatisti*, poput Milana Kučana).¹⁸

Ako verujemo, kao što se ovde sugeriše, da naracije nisu samo prazne reči koje nemaju nikakvog odjeka među stanovništvom, onda možemo jasno videti zašto su mnogi ljudi (a posebno političke vođe) ostali privrženi staroj, kardeljevskoj naraciji i odbili novu koja je podrazumevala stvaranje jugoslovenske nacije. Opiranje antietatista (*ustavobranitelja*) demokratskim promenama bilo je potpuno racionalno jer je sledilo političke interese njihovih etničkih grupa i republika kako su one bile shvaćene u kardeljevskoj naraciji. Slovenci, koji su bili “konstitutivni narod” u Jugoslaviji, sa jednom osminom glasova u saveznom predsedništvu, na primer, nisu imali razloga da podrže promenu koja bi ih pretvorila u 8% biračkog tela i lišila “mehanizma veta” rezervisanog za svaku republiku, a u mnogim slučajevima i za pokrajine. Još manje su imali razloga da podrže princip jedan član – jedan glas u SKJ, gde je njihov udeo opadao velikom brzinom, da bi 1989. godine pao na 5% ukupnog članstva.¹⁹ Za njih je bilo besmisleno da postanu manjina u zemlji u kojoj su 45 godina tretirani kao “konstitutivni narod”. Strah Slovenije od toga da postane manji-

124

18 Linija podele velikim delom je presećala etničke granice unutar jugoslovenske političke elite – na primer, hrvatski politički rukovodioci srpskog etničkog porekla (Dušan Dragosavac, Milutin Baltić i drugi) i rukovodioci iz Vojvodine bili su na suprotnoj strani u odnosu na većinu srpskog rukovodstva. U isto vreme, kao i u mnogim prethodnim situacijama, glavna podela postojala je unutar iste a ne između različitih etničkih grupa: na primer, između Slobodana Miloševića i Ivana Stambolića u Srbiji; Mike Špiljaka i Stipe Šuvara u Hrvatskoj, itd.

19 O pojedinostima etničke strukture SKJ videti Burg (Stephen Burg, “New Data on the League of Communists of Yugoslavia”, *Slavic Review*, 46, 1987, str. 553). Slovenački Savez komunista imao je 126.437 članova 1982. godine. Slovenci su činili 5,2% Partije, manje nego bilo koji drugi konstitutivni narod u Jugoslaviji (uključujući i Crnogorce, čije je ukupno stanovništvo bilo četiri puta manje). Taj udeo je dalje opadao (i to brzo) sredinom osamdesetih godina.

na u Jugoslaviji bio je samo sekundarno povezan sa predloženim konceptima nove Jugoslavije, iako je očigledno bio podstaknut represivnom prirodom političkih akcija koje su preduzimali ili podržavali ustavoreformatori, najviše u Srbiji. Ali, kao što su slovenački autori jasno rekli u nizu članaka objavljenih u *Novoj reviji*,²⁰ bilo koja Jugoslavija, čak i najdemokratskija (a – moglo bi se zaključiti – naročito najdemokratskija) bila bi neprihvatljiva Slovencima (a zapravo i mnogim drugima) ako bi u njoj trebalo da postanu manjina.²¹ Čak i Srbima, najvećem narodu u Jugoslaviji, demokratska Jugoslavija bila je prihvatljiva samo dok su pobeđivali u njenoj političkoj areni. Kako je pokazalo njihovo odbijanje da prihvate glasanje o poverenju svom predstavniku u Saveznom partijskom predsedništvu Dušanu Čkrebiću, na 17. sednici CK SKJ (17. oktobar 1988), i Srbi su se plašili toga da postanu manjina u Jugoslaviji i da budu – kako je prethodna naracija pogrdno govorila – “nadglasani” od “an-

20 Br. 57, januar 1987.

21 Jedan od autora *Nove revije* Tine Hribar suprotstavljao se i jugoslovenstvu i jugoslavijanstvu, tj. jugoslovenskoj naciji kako u etničkom, tako i u političkom smislu. Za njega je jugoslovenstvo u oba ta smisla reči bilo neprihvatljivo. Oba bi pretvorila Slovence u manjinu u okviru unitarne države (Tine Hribar, “Slovenska državnost”, *Nova revija*, 57, 1987). Zalažući se za nezavisnost, mnogi autori *Nove revije* (na primer Peter Jambrek, “Pravica do samoodločbe slovenskega naroda”, *Nova revija*, 57, 1987, str. 166; Ivan Urbančič, *loc. cit.*, str. 44) koristili su Kardeljevu antietatističku koncepciju – koja je priznavala republike kao države – da potkrepe svoje argumente. Slovenački nacionalisti suprotstavili su se jugoslovenskom “unitarizmu”, a ne srpskom nacionalizmu. France Bučar i Ivan Urbančič čak su podržali srpske nacionalističke zahteve, ali su jasno zahtevali da njihove srpske kolege raskrste sa svim tragovima jugoslovenskog unitarizma (France Bučar, “Slovenija med Balkanom in Evropom”, *Nova revija*, 91, 1989, str. 1497; Ivan Urbančič, *loc. cit.*, str. 39). Konačno, upravo na toj platformi opozicija se složila sa predsednikom slovenačkog CK SK Milanom Kučanom. Na dan 17. juna 1989, Kučan je rekao: “Kada razmišljamo o ideji da se u multietničkoj federaciji uvede većinski sistem glasanja, pitamo: je li to išta drugo do poricanje ravnopravnosti naroda, poricanje suvereniteta i prava na samoodređenje kao neotuđivog ljudskog prava” (*Borba*, 19. jun 1989). Tokom prve zajedničke akcije SKJ i slovenačke opozicije, u Cankarjevom domu u Ljubljani, februara 1989. godine, Kučan je izjavio da bi nastavljanje politike protiv kosovskih Albanaca bio “vrlo jasan znak da će manjinski narodi i narodnosti najpre biti gurnuti na marginu, a zatim van zemlje, u inostranstvo ili ko zna gde” (Jovan Bilić, *Djuro Bilbija, Slovenija i Srbija od Cankarjevog Doma do Jugosalata i Gazimestana*, Teora, Beograd, 1989, str. 30).

tisrpske koalicije”.²² Strah od manjinskog statusa u Jugoslaviji podstakao je separatističke snage u srpskom narodu koji je tokom celog 20. veka bio podeljen na “projugoslovensku” i “prosrpsku” grupu.²³ Iako je većina Srba ostala verna jugoslovenskoj, a ne srpskoj orijentaciji, tolerancija prema slobodnom izražavanju srpskog separatističkog nacionalizma u drugim republikama prethodne Jugoslavije pojačala je strahove većina u tim republikama. Srpski, slovenački (a kasnije svakako i hrvatski) nacionalizam zapravo su jedan u drugom videli opravdanje za sopstveno postojanje.

Isti razlog iz kog su Slovenci odbacili demokratizaciju Jugoslavije objašnjava zašto su Srbi odbili stvaranje hrvatskog i bosanskog *demos*a u te dve nove nezavisne države nakon raspada Jugoslavije. Oni su se plašili da postanu manjina na teritorijama na kojima su nekad bili “konstitutivni narod”. Od toga su strahovali i Hrvati u Bosni. To je bilo naročito izraženo tamo gde su se nove manjine suočile sa visokom stopom rađanja u okviru novih većina, na primer na Kosovu (i u manjem stepenu u Bosni) ili sa jakom tendencijom ka “etnički mešanim brakovima” koja je podsticala stvaranje “Jugoslovena” (naročito u Bosni i u nekim delovima Hrvatske). Strah da će ih “progutati” nova većina – koja se doživljavala kao velika pretnja od ranije postignutog višeg etničkog statusa (konstitutivnog naroda) – stvorio je jezgro nove naracije. To je ponudilo dobro polazište za mitove koje su zatim stvarali vodeći intelektualci i politički akteri. To je na kraju dovelo i do zločina protiv porodica i u bosanskim i u kosovskim sukobima.

126

POSLEDICE

Zamenjivanje jedne (komunističke) naracije drugom (potencijalno liberal-demokratskom) uveliko je poljuljalo i poremetilo međuetničke odnose u Jugoslaviji. Svi su osećali da im na neki način preti opasnost da izgube status “konstitutivnog naroda” (ili pak “narodnosti”) i ponovo postanu obična i nemoćna “manjina”. Iako su mnogi novi lideri bili naklonjeni jednakosti građana u svojim republikama (oni su zapravo odbili da priznaju kolektivna prava i identitete u okviru republika), uporno su se protivili sprovođenju tog istog principa na jugoslovenskom nivou. Pri tom su se često oslanjali na kardeljevski argument po kom su jugoslovenski na-

²² Taj termin skovao je makedonski član Predsedništva SFRJ Vasil Tupurkovski – to je još jedna ilustracija ovde izloženog zaključka da je linija podela u rukovodstvu presećala etničke linije, i da one tada (1988) nisu imale suštinsku ulogu, kao što se danas često tvrdi. O 17. sednici videti Štipe Šušvar, *Nezavršeni mandat 1-2*, Globus, Zagreb, 1989.

²³ Aleksandar Pavković, “From Yugoslavism to Serbism: the Serb national idea 1986-1996”, *Nations and Nationalism*, 4, 1998.

rodi “dovršeni”, te ideja o “jugoslovenskoj naciji” nije samo iluzija, već opasan zahtev prosovjetskih (unitarističkih) ili proburžoaskih (“antisocijalističkih”) snaga.²⁴ U bilo kakvom pokušaju da se stvori jedinstvena jugoslovenska država videli su (bez obzira na nivo autonomije ponuđen njenim konstitutivnim delovima) ili obnovu “Rankovićeve ere” ili obnovu “predratne velikosrpske dominacije”.

I kardeljevski lideri i etnički nacionalisti u opoziciji odbacili su demokratsku Jugoslaviju u kojoj bi svaka etnička grupa postala ono što je zapravo i bila: manjina. Kada su tako postupali, oni nisu bili *iracionalni* sa stanovišta sopstvenih interesa, niti su bili iracionalni sa stanovišta zamišljenih interesa sopstvenih etničkih grupa i republika/pokrajina. Zašto bi pristali da budu manjina u Jugoslaviji kad su mogli da budu većina u sopstvenim republikama? A pošto nisu mogli da budu većina u Jugoslaviji, preostao im je zaista samo veoma jednostavan izbor: manjina u velikoj državi ili većina u manjoj. Političke elite, već moćne u svojim republikama, ali sve nemoćnije na saveznom nivou, mogle su da biraju između očuvanja i jačanja moći na jednoj strani i rizika da izgube moć na drugoj. Izabrati prvo a ne drugo za njih je i te kako imalo smisla. Birajući put otepljenja, nekadašnji konstitutivni narodi postali su većine u svojim republikama. Ali, značajni segmenti ostali su napolju – a mnogi od njih odbili su da postanu “manjina”. Tako su postupili Albanci na Kosovu koji su možda duže nego drugi ostali verni (i to s dobrim razlogom!) kardeljevskom konceptu “nema većine – nema manjine”.

Odbijanje tih delova doskorašnjih konstitutivnih naroda, koji su sada bili odvojeni granicama od svoje “nacionalne države”, da postanu “manjine” u svojim novim državama, kao i doskorašnjih “narodnosti” da postanu manjine u novoj jugoslovenskoj federaciji (Srbija – Crna Gora), bilo je glavni pokretač njihovih pobuna u novim državama. Te pobune (bile one nenasilne ili nasilne) nisu bile posledica nekog tajanstvenog daljinskog upravljanja iz ovog ili onog glavnog grada novostvorenih država, iako su zajednički interes i nacionalistički karakter nove paradigme često zbližavali elite iz iste etničke grupe, bez obzira na državne granice među njima.

Strah od toga da se postane manjina bio je realan i jak u svim delovima prethodne Jugoslavije u času kada je vladala osnovna neizvesnost u pogledu buduć-

²⁴ Čak ni današnja Srbija nije napustila tu ključnu zamisao kardeljevske koncepcije. Srpsko-crnogorska država (od 1992. do 2002 – Savezna Republika Jugoslavija) ne teži da stvori jugoslovensku naciju od Srba, Crnogoraca, Albanaca i Mađara, već ostaje privržena (a naročito nakon poslednjih ustavnih promena u proleće 2002) ideji ravnopravnosti dva – po veličini vrlo nejednaka – naroda (Srba i Crnogoraca) i njihovih “suverenih država” (Crne Gore i Srbije).

nosti zemlje. U Sloveniji je taj strah porastao posle suđenja Janši 1988. godine. Dok je u aprilu 1988. godine (pre suđenja) 25,4% Slovenaca izjavljivalo da oseća “istovremeno strah i nadu za budućnost zemlje i/ili svoju budućnost”, a 26,1% je osećalo “samo strah i brigu”, taj broj se popeo na 33,9%, odnosno 36,2% do oktobra iste godine (posle hapšenja). Dakle, 70,1% Slovenaca upotrebilo je reč strah da opiše svoja osećanja uoči 1989.²⁵ Te strahove nije izazvala neka strana sila, kao što se često događalo u ranijim godinama. U aprilu 1988, samo 1,5% Slovenaca verovalo je da Jugoslaviji preti opasnost sa zapada, a 5,9% videlo je opasnost na istoku, dok je dodatnih 25,8% smatralo da opasnost može doći “i sa jedne i sa druge strane”. Ako saberemo sve one koji su videli nekakvu opasnost sa bilo koje strane, i dalje dve trećine (66,2%) Slovenaca nisu videle nikakvu spoljnu opasnost. Izvor straha bio je u zemlji, ali izvan Slovenije – u Beogradu.

U Beogradu je, međutim, većina stanovništva imala isti osećaj straha i neizvesnosti. U oktobru 1990. godine, samo 3,1% srpskog stanovništva nije osećalo “brigu” ili “strah” za svoju ličnu budućnost ili budućnost svoje porodice, dok je 66,4% osećalo “mesijanski stav” iskazan rečenicom: “Plašim se, ali mislim da ćemo naći izlaz ako budemo složni.”²⁶ Mešavina strahova i nada, kako u Sloveniji tako i u Srbiji (a kasnije i u Hrvatskoj) bila je savršen povod za pojavu autoritarnih vođa i “revolucionarnih” akcija koje su oni predlagali kao put za okončanje krize.²⁷

128

25 Niko Toš, ur. (zbornik *Slovensko Javno Mnenje 1988-1989*, Delavska Enotnost, Ljubljana, 1989, str. 132.

26 Marija Obradović, “Vladajuća stranka: ideologija i tehnologija dominacije”, u Nebojša Popov, ur., *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, 1996, str. 494.

27 O ulozi strahova u srpskoj politici pod Miloševićem videti Đilas (Aleksa), *Razgovori za Jugoslaviju*, Prometej, Beograd, 1993. Videti i R. Vestov opis atmosfere u Beogradu posle Osme sednice CK SK Srbije u septembru 1987. godine. Vest, od 1945. godine čest posetilac Beograda, piše: “Prvi put otkad sam upoznao Beograd [dakle, od 1945!] prijatelji su me upozorili da pazim šta govorim na javnim mestima, a još više preko telefona. Ljudi su spuštali glasove u kafeu hotela Moskva...” (Richard West, *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia*, Sinclair-Stevenson, London, 1994, str. 345). O strahovima među političkom elitom videti Bogdanovićeve analizu retorike Osme sednice. Bogdanović zaključuje da je Miloševićeva frakcija ispoljila “gotovo neverovatno strah, pravu paniku od polisemije, od pluralističkog značenja reči i govora čak i u opisivanju očigledno pluralističkih događaja” (Bogdan Bogdanović, *Mrtuoizice. Mentalne zamke staljinizma*, August Cesarec, Zagreb, 1988, str. 20). O osećanju straha među članovima jugoslovenske političke elite videti sećanja B. Jovića (Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Politika, Beograd, 1995) – zapisi o Petru Gračaninu i Veljku Kadijeviću.

Ti strahovi ni u kom slučaju nisu bili lažni: oni su bili realni i jaki. Proistekli su iz osećanja gubitka nečeg što je ranije bilo postignuto i zajamčeno. U slovenačkom slučaju, to je bio strah od gubljenja statusa konstitutivnog naroda i “nacionalne države” kakva se mogla prepoznati u Kardeljevoj koncepciji samoupravne Jugoslavije. U srpskom slučaju, bio je to strah od gubitka Jugoslavije, gubitka koji je za veliki broj Srba bio neprihvatljiv.²⁸

Strahove su dodatno ojačali glavni predstavnici “kulture apokalipse” koju su razvili vodeći antirežimski intelektualci (naročito u Srbiji i Sloveniji) tokom osamdesetih.²⁹ Pod širokim naslovom “raskidanja s tabuima”, vodeći članovi intelektualne elite nudili su alternativna tumačenja novije istorije (posebno Drugog svetskog rata i neposredno poratnih tragičnih događaja) podsećajući svoje čitaoce na zlo u ovom ili onom jugoslovenskom narodu. Ti autori su uglavnom delili ultrakonzervativno shvatanje istorije i u osnovi su verovali da “u istoriji nema slučajnosti i da, u suštini, gotovo ništa nije novo”.³⁰ A ako sve gotovo neizbežno teži da se ponavlja, onda se lako može razumeti kako to da su se sećanja na prošle strahove lako premetnula u strahove za budućnost. Ono što se dogodilo 1941-1945. godine moglo bi se ponoviti i ponoviće se, govorili su oni. Genocid počinjen protiv Srba u stara vremena Otomanskog carstva ili u vreme Nezavisne Države Hrvatske (ustaški režim u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini) ponovo će se dogoditi. Kao što je rekao Bogdan Bogdanović analizirajući novu retoriku koja je ponuđena kao zamena za kardeljevsku naraciju, glavna osobina te retorike bila je nedostatak jasne linije između mita i stvarnosti, između smrti i života, između prošlosti i budućnosti.³¹

28 Zato su oni 1990. godine glasali protiv Draškovićevog Srpskog pokreta obnove u korist više projugoslovenske Miloševićeve Socijalističke partije Srbije. U kojoj su meri bili nepopularni čak i simboli srpskog nacionalizma, videti u Mark Thompson, *Proizvodnja rata: mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Medija centar/Radio B92, Beograd, 1995, str. 88. On navodi deo uputstva srpskim TV urednicima 1990. godine, koje je vlada zamolila da uklone iz svojih izveštaja “nacionalističke simbole [koji su] neprihvatljivi za većinu gledalaca”, na primer četničke simbole i staru srpsku zastavu (bez petokrake).

29 Pedro Ramet, *Yugoslavia in the 1980s*, Westview Press, Boulder/London, 1985.

30 Franjo Tuđman, *Horrors of War [1989!]*, M. Evans and Company, Inc, New York, 1996, str. 3.

31 Bogdan Bogdanović, *op. cit.*, str. 23.

Retorika apokalipse³² i ultrakonzervativno tumačenje istorije razvijeno u tolerisanim grupama intelektualnih kontraelita palo je na plodno tlo strahova i neizvesnosti. Ne treba zaboraviti da se sve to događalo u kontekstu propasti antieta-tističke koncepcije koja je nedovoljno čvrsto definisala političku obavezu i koja ni- kad nije uspostavila istinsku vladavinu prava.

Socijalistička država, koju je do gotovo anarhične situacije dovela ver- nost antieta-tističkoj doktrini i izazovima izvan nje, bila je sad odveć slaba da bi op- stala. Nesposobna da zaštiti svoje građane od sve jačeg osećanja egzistencijalne ugro- ženosti, država je zapravo otvorila vrata situaciji “rata svih protiv svih”. Ne bi se tre- balo mnogo čuditi tome što su se razni nacionalisti i etatisti izdavali za “spasioce na- cijie” uspostavljajući autoritarni stil vladavine u gotovo svim postjugoslovenskim ne- zavisnim državama. Pojava jakih i autoritarnih država može se razumeti samo u kontekstu nepostojeće “države”, koja je “odumrla” krajem 80-ih. One nisu bile sa- mo plod autoritarnih osobina glavnih vođa već i uvažavanja potreba i želja velikih segmenata (novostvorenih većina) njihove populacije.

Agresivnost koja je usledila bila je samo dalji korak, još jedan rezultat tog uvažavanja potreba. Strahovima od manjinskog statusa moglo se lako manipuli- sati pre no što su pretvoreni u agresiju protiv drugih. Na agresivnost se gledalo kao na čistu samoodbranu, reakciju na nepravdu i sredstvo samozaštite. Ako se, dakle, negde traže koreni sukoba u prethodnoj Jugoslaviji, kao i razlozi za to što čak i da- nas, nakon cele decenije, mnogi bivši Jugosloveni veruju da su ratovi iz 90-ih bili pravedni i opravdani, onda je analiza osećaja straha pravo mesto na kome treba za- početi.

130

32 Pedro Ramet, *op. cit.*